

Konstrukt anđela doma

Nevena Šaulić

Generacija 2015/16

Apstrakt

Cilj ovog rada je analiza pojma anđela doma. Predstaviću istorijske, društvene i političke okolnosti u kojim se ideja žene konstituisala u XIX veku u Velikoj Britaniji. U velikoj meri ću se oslanjati na primere iz književnih dela, a prevashodno na poemu Koventrija Patmora *Anđeo doma*. Ključni aspekt rada biće detaljna analiza položaja i dužnosti udate žene, pripadnica srednje klase.

Ključne reči: anđeo doma, žene, srednja klasa, Kovenrti Patmor, književnost

Konstrukt anđela doma

Nevena Šaulić

Uvod

„Muž i žena ne samo da predstavljaju jedno telo, već i jedan novčanik, njena plata je njegov prihod. A ukus udate žene iz srednje klase je upadljivo muški.“(Vulf 2004, 56)

Virdžinija Vulf

U prvoj polovini XIX veka među muškarcima iz nižih i viših slojeva društva postojale su zakonski propisane razlike, dok među ženama razlike nisu postojale. Žene se nisu delile prema tome da li su bile u stanju da stiču, već prema formi starateljskog odnosa očeva ili muževa (Zaharijević 2010, 39). Postojale su samo udate i neudate žene. Sudbina žene bio je brak. Muž i žena su pred Bogom bili jedno telo, a pred zakonom jedna ličnost. Položaj žene je posmatran relativno, u odnosu na muškarca (Zaharijević 2010, 39). One su bile ona drugost koja se identifikovala preko onog prvog.

Predstave ideala žene bile su razne u viktorijanskoj kulturi. Žena je bila prevashodno viđena kao uzorni anđeo koji služi vrhovnoj, svetovnoj instanci, svom suprugu. Ideal figure anđela doma, opevan je na specifično viktorijanski način u poemi *Anđeo doma* (*The angel in the house*, 1854), popularnog pesnika Koventrija Patmora (Conventry Patmore). Anđeo doma je imao svoje jasno uporište u stvarnom liku Patmorove žene, Emili. Pesnik je verovao da je ona idealna, viktorijanska žena, te joj je stoga darovao mesto na pijadestalu u fikcionalnom svetu poeme.

Razvoj pojma anđeo doma, jasno se vide u trećem pevanju prve knjige poeme, u pesmi „Ljubavnik“ : „Njegove zasluge u njenom prisustvu rastu/ Ispunjavajući obećanja u njenim očima, / A oko njenih srećnih koraka struji/ Izvorni rajski dah.“ (Coventry 1854, 316-319). U ovom odeljku, Koventri Patmor pikturalistički oslikava ženu kao duhovno biće, čiji je cilj da približi čoveka Bogu. U *Božanstvenoj komediji* (*La Divina Commedia*) Dantea Aligijerija (Dante Alighieri), anđeo u liku Beatrice vodi Dantea pred lik Boga i duhovne svetlosti, a u poemi *Anđeo doma* Emili vodi Koventrija Patmora na izvorište neutaživog, telesnog zadovoljstva i duhovne

vrline. Motiv žene koja muškarca vodi do vrline, Patmor preuzima iz nasleđa i tradicije srednjevekovne književnosti. Način na koji lirsko ja vidi svoju ženu jeste u funkciji uoboženja doma.

Tema poeme *Anđeo doma* je jednostrana perspektiva viktorijanskog braka predložena sa tačke gledišta muža. Uprkos tome što žena u pesmi nema svoj stav, ona biva hvaljena zbog svoje sposobnosti da koristi mužu i celokupnom miljeu domaćeg ognjišta. Žena je ovde pasivna, u službi približavanja supruga čitaocima. Kako u realnosti viktorijanskog doba, tako i u narativnoj poemi *Anđeo doma*, žena je iskorišćena samo kao puko sredstvo koje potpomaže građenju figure idealnog supruga. Pojam anđeo doma od pojave istoimene poeme, postaje često kritikovan topos u književnosti i označitelj idealne viktorijanske žene: žene i majke koja je nesebično posvećena svojoj deci i koja je potčinjena mužu.

Anđeo doma nije mogla biti bilo koja žena viktorijanskog – klasno, rasno i rodno raslojenog društva, no isključivo bela žena srednje klase viktorijanskog doba. To su bile žene čije obrazovanje, u većini slučajeva, nije doseglo veće domete od pletenja, slikanja, sviranja klavira. One su bile pripremane za večni boravak u unutrašnjoj sferi doma. Bavile su se ponekad humanitarnim radom koji je predstavljao jedan od retkih „izleta“ u mušku sferu javnosti. Iako se viktorijanstvo usko vezuje za Veliku Britaniju, predstava o anđelu doma, i s njom povezanom domaćinstvu, prešla je granice Engleske. Primer za to nudi pesma Krunoslava Kutena, „Maca i djeca“, hrvatskog pisca za decu, u kojoj se verno opisuje trop „razdvojenih sfera“. Stihovi date pesme oslikavaju položaj anđela doma:

„Pokraj peći maca prela, / Do nje dobra djeca sjela/ Pak joj tako šaptat' stala: /
Predi pređu, maco mala, / Mi ćemo si platno tkati, / Platno našoj mami dati, /
Mama će nam dobra biti, / Nove halje nam sašiti. /I kad tetka (tata) dođe kući, /
Halje ćemo si obući. / A jer to je radost njena, /Lijepo djeca obučena, / Umah će
nas k sebi zvati,/ Svakom jednu želju dati“ (Berta i Stepanić 2014, 321-325).

Lik žene je instrumentalizovan jer vrši funkciju one koja pomaže i nadasve koristi održavanju tople, statične atmosfere doma. Ona je zauzeta pletenjem i brigom o deci, dok je muškarac odsutan ali i u isto vreme sveprisutan kroz glas dece. Majka je ta koja treba da radi kućne poslove i udovoljava deci, dok je otac figura koja donosi vrednosni sud o učinku njenog rada. Deca željno iščekuju oca, superiornog roditelja koji će ih nagraditi ukoliko majka napravi lepu odeću za

njih. Dakle, dobrota majke konstituira se obavljanjem fizičkog rada čiji će rezultat biti materijalna dobit za decu. Krunoslav Kuten u pesmi „Majka i djeca“ prikazuje figuru anđela doma u besprekornoj ulozi majke i supruge koja čeka povratak svog Odiseja¹.

Jedan od dokumenata viktorijanske kulture i njenog odnosa prema drugom polu, jeste *Viktorijanski vodič za žene*². U ovom *Vodiču* možemo naći esencijalna pravila za postajanje idealnom, viktorijanskom ženom. Ova pravila strukturalno i formalno ostvaruju smislonu poruku Deset Božjih zapovesti. Kao i u Zapovestima i ovde postoji naredbeni ton koji latentno naglašava da će svaki prekršaj odnosno odstupanje od date norme, značiti kaznu i izostanak Gospodara, u ovom slučaju viktorijanskog boga, koji je otelotvoren u liku belog muškarca srednje klase. Izdvojila sam četiri pravila odnosno zapovesti jer predstavljaju način na koji se postaje anđelom doma. Prva zapovest: „Kada nosite korset, ne zaboravite da je disanje nebitno! Što čvršće, to bolje, što tešnje to bolje. Svako to radi, normalno je ako se Vaše telo iskrivi.“ Druga zapovest: „Pronalaženje muža je Vaš glavni prioritet. Brak je ključ uspeha. Vaša jedina svrha u životu jeste da rađate decu i da usrećite muža.“ Treća zapovest: „Nikada nemojte biti previše tupe. Tupost je greh. Ali nemojte biti ni previše izražajne.“ Četvrta zapovest: „Nikada nemojte otkrivati svoje članke u javnosti. Sve što je više od toga otkriveno, učiniće da Vas posmatraju kao prostitutku. Dahtanje je bludni čin. Pratite ova pravila i bićete idealna viktorijanska žena.“ Dakle, prva zapovest viktorijanskoj ženi prenosi jasnu poruku: život jedne žene manje je vrednovan od izgleda njene fizičke, društveno konvencionalne, pojave. Glavni odevni predmet viktorijanskog doba, u vreme Patmorove poeme, bio je korset. Žene su ga uvek i svuda nosile, pa čak i u vreme trudnoće. Neprestano konzumiranje ovog modnog detalja izazivalo je razne deformitete tela, probijanje unutrašnjih organa, a neretko i smrt. Iako su posledice nošenja korseta mogle biti fatalne, viktorijanski devetnaesti vek ga se nije odrekao čak ni po cenu života žena. Prevedem li stoga prvu zapovest na jezik pesničke patetike, mogu slobodno reći da je bivanje idealnom, viktorijanskom ženom potencijalno značilo postajanje mrtvom ženom.

Ako bi pak imala sreće i uspevala da disanje učini zaista manje bitnim, žena je prelazila na ispunjavanje svog drugog zadatka, što vodi do narednog pravila. Drugo pravilo osvetljava jednostranu perspektivu ustrojenosti ženske stvarnosti. *Spiritus movens* delovanja drugog pola jeste

¹ Kao što je Penelopa strpljivo čekala Odiseja deset godina, tako i anđeo doma čeka svog muža.

² *Viktorijanski vodič za žene* je u potpunosti preuzet sa video sadržaja *The Victorian Guide to Woman*, sa engleskog prevela Nevena Šaulić.

pronalaženje supružnika. Žene su od malih nogu bile vaspitavane tako da jednog dana budu idealne supruge. Stoga se neminovno moralo smatrati da je ključ uspeha u pronalaženju muža. Stupanjem u brak, muškarci su dobijali legitimno pravo nad svojim suprugama, dok su one postajale njihova imovina. U braku, žene su bile dužne da rađaju i podižu njegovu decu. Njoj je pripadala dužnost i odgovornost, njemu su pripadala neprikosnovena prava i privilegije. Za vreme svoje trajne nejednakosti u braku i u socijalnom statusu, bile su izražene neosporne razlike između muškaraca i žena. Te razlike su se najviše ispoljavale na političkom, društvenom i privatnom planu. U skladu sa zakonom, bračni par je postajao jedan entitet koji je bez svake sumnje, predstavljao uvek i bespogovorno muškarac u čijoj je kontroli sva imovina, zarada i novac. Žene su bile domaćinska i seksualna snaga muškarca. Samom činjenicom da je brak za ženu bio ugovor iz kog je jako teško, skoro nemoguće, bilo izaći, žena je bila pod potpunom kontrolom supruga koji je posedovao neprikosnovenu moć, a neretko je i zloupotrebljavao seksualnim nasiljem, verbalnim zlostavljanjem i ekonomskim lišavanjem.

Kako bih dočarala bezizlazni položaj anđela doma, poslužiću se dragocnim rečima:

„Engleska supruga ne može da napusti kuću svog muža. On ne samo da može da je tuži zbog uskraćivanja „bračnog prava“, već može da uđe u dom prijatelja ili rođaka gde se žena skriva [...] i da je odvede nazad silom [...] Ako supruga zahteva razvod na temelju surovosti, ta surovost mora ugrožavati život i telo [...] Ako je engleska supruga kriva zbog neverstva, njen se muž može razvesti i oženiti nekom drugom ženom; ona se, međutim, ne može razvesti od svog muža [...] koliko god da je razvratn. U Engleskoj sudovi ne mogu razrešiti brak. Za svaki pojedinačni slučaj razvoda, Parlament mora doneti dekret kojim se brak anulira“ (Zaharijević 2010, 43).

U viktorijanskoj eri, koncept patrijarhata je podrazumevao da muškarac bude glava domaćinstva i moralni vođa svoje porodice. Ovo viđenje porodice je bilo čvrsto ukorenjeno u britanskoj kulturi, i šire. Supruga je imala parvo da voli, bude poslušna i poštuje čast svog muža. Njeno mesto u porodici bilo je sekundarno, ali daleko od toga da se smatralo nevažnim. Ona je brinula o sreći svog muža i njegove dece.

Deo viktorijanskog pogleda na brak, dužnosti i ljubav vidim i u izabranim stihovima Koventrija Patmora, u poemi *Anđeo doma* (IX, 1. knjiga):

„Muškarac mora biti zadovoljen; ali njega zadovoljiti /Je zadovoljstvo žene, ispod zaliva /Njegovih neutaživih potreba/ Ona daje najbolje od sebe, baca svoje grudi[...] /Ona voli ljubavlju koja ne može zamoriti; /I kada, ah jao, ona voli samo, / Kroz strastvenu dužnost ljubav se širi više/ Dok trava raste više oko kamena. [...]“³ (Coventry 1854).

Prva strofa IX pevanja poeme *Anđeo doma* nosi simboličan naslov „Tragedija žene“⁴. Teško da se može reći koja je pesnikova namera bila kada je na ovaj način naslovio prvu strofu. Međutim, horizonti značenja pružaju veliku slobodu, uslovno rečeno, da naslov, pa čak i poemu posmatram iz ugla feminističke kritike. Žena je predstavljena kroz prizmu zadovoljstva muškarca. Dok je ženama seks predstavljen kao dužnost, za muškarce je predstavljen kao potreba. Žena viđena kao anđeo bila je delikatna, čista i uzdignuta do nivoa obožavanja. Stoga se smatralo da su pristojne žene (udate žene, sestre, majke) nesposobne da dožive seksualno zadovoljstvo. Konceptija ovakvog porekta bila je više nego jasna: on da uživa, ona da rađa. Nekoliko izdvojenih redaka iz teksta o muškoj želji Vilijem Ekstona (William Exton), dodatno prikazuju viđenje seksualnosti žene u viktorijanskom dobu:

„Rekao bih da najvećem broju žena (na sreću po društvo), ne dojađuje nikakav seksualni osećaj. Mnoge među majkama, suprugama i upraviteljicama domaćinstva, ne znaju puno o seksualnim odnosima i bezbrižno bez njih žive. Ljubav prema domu, deci i dužnostima u kući jedine su strasti koje imaju. Opšte je pravilo da jedna skromna žena retko žudi za bilo kakvim seksualnim zadovoljenjem. Ona se prepušta zagrljajima svoga muža, ali to poglavito čini da bi njega zadovoljila; i da je lišena želje za materinstvom, ona bi daleko više volela da je on svog prisustva poštedi“ (Zaharijević 2010, 86).

Dakle, ženska tela su bila viđena kao opredmećena mašina koja je služila eksplicitno za reprodukciju, ili kako u *Postajanju ženom* tvrdi Adriana Zaharijević govoreći o ropkinjama američkog Juga, za rasplod (Zaharijević 2010, 81). Muškarci su bili privilegovani pol koji je

³“Man must be pleased; but him to please/ Is woman's pleasure; down the gulf/ Of his condoled necessities/ She casts her best, she flings her breast [...] / She loves with love that cannot tire; / And when, ah woe, she loves alone,/ Through passionate duty love springs higher/ As grass grows taller round a stone...” . Navedene stihove sa engleskog prevela Nevena Šaulić.

⁴ „The tragedy of wife“

nesebično svetu darovao potomstvo, dok je u isto vreme doživljavao seksualno zadovoljstvo. Žena je bila aktivna samo u slučajevima kada je bila dužna da udovolji muškom apsolutu, u svim ostalim slučajevima bila je pasivni činilac muževljeve privatnosti koji je polagao apsolutno parvo na nju. Mnoge žene su mogle da prođu kroz život, a da ne budu svesne svoje čulnosti. Nauka je upotrebila stereotype da bi opravdala temeljnu nejednakost koja odgovara figuri anđela doma, što je uticalo na mišljenje o drugom polu kao iracionalnom, nerazumnom, infantilnom, sujevernom (Zaharijević 2010, 31). Istaknuti profesor biologije, Patrik Džedis, smatrao je žene pasivnim, konzervativnim, mlitavim i postojanim, a muškarce aktivnim, energičnim, revnosnim, strastvenim i promenljivim. Osnov za ovakve tvrdnje našao je u „biološkoj činjenici“ koja je potvrđivala specifičan rad reproduktivnih organa (Zaharijević 2010, 81).

Prema rečima Sare Elis (Sara Ellis) koja je ponudila ranu definiciju vrline engleskih žena XIX veka, žena je bila „skromna nadzornica koja sedi sama“, dok se muškarac bori s Molosima ovog sveta, „čuvajući ugodnost ognjišta njegovog dalekog doma“⁵. Šarmantna, pokorna, bespomoćna žena je tako konstituisana da nikada nije imala um, ali je uvek bila puna saosećanja prema željama drugih. Njena čistoća je trebalo da bude njen glavni temelj lepote. Domen razuma, trezvenosti i racionalnosti je pripadao muškom polu, dok je iracionalnost, preterana sentimentalnost pripadala ženskom polu, drugom polu koji se nije smatrao „sposobnim“ da misli. Stoga ne treba da čudi treća zapovest upućena idealnoj viktorijskoj ženi, anđelu doma: „Žena ne treba da bude tupa, ali ni previše izražajna.“ Ona treba da bude dovoljno pametna kako bi vodila računa o domaćem ognjištu i njenoj centralnoj figuri – muškarcu. Ni ona, kao ni uzorni vernik, ne treba da se protivi volji svog gospodara. Treba da bude pokorna i dovoljno mudra da se stara o domu koji joj je poveren na čuvanje. Kako ne bi osramotila čast svog pokrovitelja, muža, žena je bila dužna da ima sledeće osobine: bespomoćna je, poslušna, graciozna, šarmantna, pobožna, a iznad svega čedna. Njena čednost se oslikavala kako u brižljivom ponašanju, tako i u oblačenju. Odevnu modu devetnaestog veka u Velikoj Britaniji, ironičnim tonom predstavlja pisac *Svetskog vašara*, Vilijam Mekpis Teker (William Makepeace Thackeray): „Nisam imao srca da nagrdim moje junake i junakinje tako ružnim haljinama [...]“ (Teker 1952, 43).

Ovo je važan element četvrte zapovesti koja nalaže čednost žene. Vilijam Mekpis Teker nije mnogo pogrešio kada je u svom *Vašaru* odlučno odbacio spoljašnjost ljudi tog doba. Žene su

nosile veoma slojevitu i tešku odeću koja je morala jemčiti čednost (Hidden Killers of the Victorian Home). Samo skidanje ženske odeće je bilo dugotrajno i zahtevno, pa je samim tim smatrano da je propisno obučena žena pristojna žena. Ukoliko posmatram stvari u ključu kapitalističkog poretka viktorijanskog, devetnaestog veka, zaključujem da je predstava o pristojnosti i čednosti zahtevala pre svega ekonomsku stabilnost. Stoga se stalni epitet „anđela doma“ nikako nije mogao odnositi na eksploatisani i obespravljeni treći stalež. Siromašna klasa nijemogla da obezbede status u društvu, nije bili “sposobni” da zaradi poštovanje, a samim tim ni da učestvuju u raspodeli moći.

Odgovor na pitanje viktorijanskog XIX veka „Kako da žena, anđeo doma, izađe iz dugovekovnog ropskog položaja?“, u eseju *Sopstvena soba* daje nam engleska spisateljica, Virdžinija Vulf (Virginia Woolf). Ona smatra da je jedini način da žena bude slobodna ekonomska nezavisnost. Kako bi postigla ekonomsku nezavisnost, žena mora da ima profesiju. A jedina stvarno dostupna profesija za žene jeste pisanje. Virdžinija Vulf smatra da se književnost razlikuje od ostalih profesija jer ne postoji vrhovni sudija odnosno ne postoji zvanični organ koji bi mogao da utvrđuje pravila i da ih primenjuje. Ona ironično dodaje u svom eseju *Sopstvena soba* da su žene počele da se bave pisanjem jer je materijal za ovakvu vrstu posla jeftin. Škripanje pera nije predstavljalo pretnju za uništenje porodičnog mira, niti je izuskivalo mnogo novca. Međutim, kada bi žena sela da piše, javljao bi se unutrašnji nemir. Anđeo domaćeg ognjišta pretio je da ugrozi osvešćen um nezavisne žene. Poput utvare, proganjao ju je i ometao u intelektualnom radu. Čedni, nesebični, pokorni, skromni anđeo domaćeg ognjišta morao je stoga da bude ubijen. Dakle, da bi žena usitinu bila slobodna, ona mora da ubije u sebi anđela doma. Virdžinija Vulf dodaje da čak i onda kada ženu ništa ne sprečava da bude slobodna, postoji mnogo utvara koje stoje na njenom putu i prete da je unište. Najvažniji preduslov za uspostavljanje svakog vida slobode jeste materijalna sigurnost. Bez toga, žena je osuđena da krene u beskonačnu potragu za novcem. Da bismo sačuvali ženu od svakog vida ropske potčinjenosti u društvenom i privatnom životu, moramo stvoriti sve uslove kako bi se razvila ličnost koja ima mogućnost slobode izbora.

Konstrukt anđela doma je stanje drugog pola⁶ koje pretrajava kroz vekove i vešto menja svoje oblike. On je pre svega duboko utemeljen u ropskoj ulozi žene. Iako je Koventri Patmor zaslužan za njegovo konstituisanje u književnosti, ovaj pojam svoje začetke pronalazi u istoriji

⁶ Kada kažemo drugi pol, ne mislimo samo na ženski, no na sve polove koje taj pojam u sebi objedinjuje. Drugi pol je svaki obespravljeni čovek.

ljudskog roda. Početak ljudske civilizacije je početak diskriminatorne prakse čiji je glavni cilj ugnjetavanje onog drugog. Svaka hijerarhijska raspodela moći sa sobom nosi novog anđela, trpnog objekta zlouporabe te iste moći. U vreme kada je napisana poema *Anđeo doma*, vrhovni zakoni su isključivali sve ljude koji nisu bili muškog ili ženskog pola, bele puti i heteroseksualne opredeljenosti i više klase. Stoga, viktorijanski pesnik nije mogao da piše o anđelu doma koji je transseksualna osoba, crne puti. Njegova stvarnost nije poznavala stvarnosti koje poznaje ili koje govori da pak poznaje XXI vek. Konstrukt anđela doma u sebi sadrži pokornog roba čije se telo, um i život zlouporabljava i potire u velikom mehanizmu moći i emotivnih ucena. Da bi se anđeo doma ubio, nije samo dovoljna ekonomska nezavisnost i spisateljska obdarenost, no je neophodno Čoveka staviti u središte sveta da živi svoja prava i umire u slobodi. Kada jedni druge budemo prepoznavali kao Čoveka, i kada Čovek postane mera svih stvari, i kada pod rečju Čovek budemo smatrali svako živo, ljudsko biće, onda će izmaštani konstrukti velikih sila, zajedno sa anđelom doma, zauvek biti ubijeni.

LITERATURA

- Berta, Nikolina i Lucija Stepanić. 2014. „Kuten Krunoslav – Zaboravljeni i izmijenjeni radovi“. *Libri & Liberi* 3(2): 321–352.
- Landow, George. *Victorian and victorianism*. <http://www.victorianweb.org/vn/victor4.html>
- Patmore, Coventry. 1854. *The Angel in the house*. *Victorian Web*. <http://www.victorianweb.org/authors/patmore/index.html>
- Pleić Tomić, Barbara. 2015. „Djeca i maca ili anđeo domaćeg ognjišta“ *MUF* (stranica posećena 29. V 2016). <http://muf.com.hr/2015/06/02/djeca-i-maca-ili-andeo-domaceg-ognjista/>
- Pukanić, Lana (2014). „Ljubav u doba patrijarhata“. *MUF* (stranica posećena 29. V 2016) <http://muf.com.hr/2014/11/21/ljubav-u-doba-patrijarhata-i/>
- Sirković, Nina. 2011. „Ženski glasovi u romanu: razvoj junakinje Bildungsromana“. *Knjiženstvo*. (stranica posećena 20. V 2016) <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=12>
- Tekeri, Vilijam Mekpis. 1952. *Svetski vašar*. Beograd: Novo pokolenje.
- Vulf, Virdžinija. 2009. *Sopstvena soba*. Rekonstrukcija ženski fond. <http://www.rwfund.org/wp-content/uploads/2014/09/Sopstvena-soba.pdf>
- Vulf, Virdžinija. 2004. *Tri gvineje*. Zagreb: Centar za ženske studije.
- Vulstonkraft, Meri. 1994. *Odbrana prava žene*. Beograd: Filip Višnjić.
- Weber, R. Brenda. 2009. “Situating the Exeptional Woman”. *Nineteenth-century gender studies* (stranica posećena 16.V 2016) <http://www.ncgsjournal.com/issue51/weber.htm>
- Zaharijević, Adriana. 2010. *Postajanje ženom*. Beograd: Rekonstrukcija ženski fond.
- Zaharijević, Adriana. 2014. *Ko je pojedinac*. Loznica: Karpos.

VIDEO SADRŽAJ:

- A Brief History of Women's Underwear (video posećen 16. V 2016). <https://www.youtube.com/watch?v=AJ6eqMgn5u0>
- Hidden Killers of the Victorian Home (video posećen 20. V 2016). <https://www.youtube.com/watch?v=UVch5fBsEwE>

Victorian Sexuality (video posećen 16. V 2016).

<https://www.youtube.com/watch?v=P2NKhEfl4Ag>

The Victorian Guide To Women (video posećen 16. V 2016).

<https://www.youtube.com/watch?v=eO5AuYNWQGA>

Scandalous women of the 19th century (video posećen 16. V 2016).

<https://www.youtube.com/watch?v=VsgC9ojd0yI>